

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Актуальність дослідження. Молодший шкільний вік є важливим у становленні особистості дитини, бо саме в цьому віці закладаються основи гармонійного особистісного розвитку. Тому проблема конфліктної поведінки у молодшому шкільному віці є однією із найбільш актуальних у віковій психології. Знання психологом індивідуально-чинників, умов виникнення, вікових та психологічних особливостей конфліктної поведінки молодшого школяра допоможе не лише значно поліпшити взаємини між учнями, педагогами та батьками, але й істотно знизити кількість агресивних, конфліктних, ворожих та деструктивних проявів, що виникають на базі дитячої конфліктності та емоційної неврівноваженості.

Аналіз наукових робіт (А. Берлач, Л. Василенко, В. Джелалі, Л. Долинська, В. Кондюкова, З. Огороднійчук, Р. Павелків, М. Савчин, О. Скрипченко, І. Трухін, І. Цимбалюк, С. Шпак, А. Яцишина та ін.) свідчить, що в різних дослідженнях феномен конфліктної поведінки та індивідуально-психологічних чинників її виникнення у молодшому шкільному віці переважно вивчається несистемно й фрагментарно.

Мета статті – охарактеризувати індивідуально-психологічні чинники конфліктної поведінки у молодшому шкільному віці.

Виклад основного матеріалу. На підставі аналізу основних підходів, що традиційно склались у дослідженні конфліктів, конфліктну поведінку у молодшому шкільному віці розглядаємо як установку на деструктивні форми поведінки в ситуації конфлікту. Конфліктна поведінка молодших школярів є результатом внутрішніх і зовнішніх суперечностей між потребою в самоствердженні і можливістю її задоволення, між самооцінкою і оцінкою групи, вимогами групи і власними установками. При цьому конфліктна поведінка постає як спосіб задоволення потреби в спілкуванні, самовираженні і самоствердженні, реагування на неприємну атмосферу в колі однолітків, реакція на негаразди у сім'ї та на жорстоке ставлення з боку батьків чи інших дорослих. Загалом причини конфліктної поведінки у молодшому шкільному віці пов'язані з низкою суперечностей соціального середовища і самої особистості дитини.

Зауважимо, що індивідуально-психологічні чинники конфліктної поведінки молодших школярів реалізуються у мотиваційній (мотиви, потреби, інтереси, цінності, норми), емоційній (негативні переживання, вразливість, чутливість), вольовій (вольова саморегуляція) та когнітивній (самооцінка, оцінка оточуючих, усвідомлення ситуації) сферах.

Зокрема, мотиваційна сфера молодшого школяра відображає прагнення особистості різного рівня (потреби, інтереси, бажання, потяги). Основними потребами дитини в школі є: потреба спілкування з людьми, в емоційному контакті, визнанні, оцінці своїх дій, виявленні

власних позицій у ставленні до інших, світу; потреба у дружбі, товариській, повазі, у самоповазі, набутті нових знань та вмінь для пізнання довкілля. На основі спільних видів діяльності учні формують навички будувати свої взаємини з однолітками, входити до колективу однолітків, у них виникає потреба у взаємовимогливості та взаємодопомозі [5].

З. Огороднійчук, вивчаючи проблеми мотивації, стверджує, що потреба в спілкуванні розвивається на основі спільної діяльності молодших школярів в іграх, при виконанні трудових доручень тощо. В умовах соціальних взаємодій, коли дитина постійно перебуває у контакті з іншими дітьми, формується дитячий колектив, набуваються певні навички поведінки, встановлення взаємовідносин з навколишнім середовищем. Функція вчителя виступає, переважно, як підтримка дитини в процесі спільного життя і діяльності [2].

Р. Павелків зазначає, що у молодшому шкільному віці відбувається засвоєння моральних норм та правил поведінки: дитина оволодіває власною поведінкою, більш точно розуміє норми поведінки вдома, в громадських місцях, виявляє підвищену увагу до моральної сторони вчинків, прагне дати вчинку моральну оцінку, норми поведінки перетворюються у внутрішні вимоги до себе [3]. В основі внутрішньої суперечливості мотиваційної структури особистості лежить почуття відповідальності, сумлінності, відчуття сорому. Порушення моральних норм призводить до переживання почуття провини.

Щодо емоційної сфери, то молодші школярі, зазначають науковці, є емоційно вразливими, їм властива підвищена чутливість, здатність глибоко та болісно переживати, а це частково призводить до конфліктних ситуацій з оточуючими. Основним джерелом емоцій у молодшого школяра є навчальна та ігрова діяльність (успіхи і невдачі в навчанні, взаємини в колективі, читання літератури, сприймання телепередач, фільмів, участь в іграх). Емоційну сферу молодших школярів складають переживання нового, здивування, сумніву, радощів пізнання, що першочергово впливає на поведінкові особливості в конфліктній ситуації. У дітей молодшого шкільного віку розвивається почуття самоцінності, зовнішнім вираженням якого є гнівне реагування на приниження їх особистості та позитивне переживання визнання їхніх особистих якостей, моральних почуттів, таких як почуття дружби, товарищескості, обов'язку, гуманності тощо. Динаміка оволодіння умінням керувати своїм емоційним станом відбувається поступово з набуттям соціального досвіду в колективі однолітків [7].

За результатами дослідження А. Яцишиної, дитина у молодшому шкільному віці опановує вміння стримувати бурхливі та різкі вираження почуттів. Вона навчається не тільки значною мірою управляти вираженням своїх почуттів, виражати їх у культурно прийнятій формі, але й усвідомлено користуватися ними, інформуючи навколишніх про свої переживання, впливаючи на них [9]. Проте, як зазначає О. Джелалі, молодші школярі залишаються безпосередніми та імпульсивними. Емоції, які вони відчують, демонструються

на обличчі, у позі, жестах та у всій поведінці, що в перспективі може стати конфліктогенним чинником [4].

Зазвичай, на думку І. Берлач, конфліктні ситуації серед дітей молодшого шкільного віку типу «учень – учень» виникають через взаємні образи або через образи з одного боку [1]. Проблема у тому, що багато дітей не здатні повністю висловити словами всі свої думки, емоції, захистити себе у випадку агресії з боку іншої дитини. Серед хлопців у таких ситуаціях виникають бійки, дівчатам же, як правило, притаманна мовчазна образа, беспорядність, невпевненість у своїх вчинках, нерішучість, яка набагато сильніше травмує психіку дитини. Вона може виявитися в заниженій самооцінці, виникненні підвищеної тривожності в дитини, навіть у небажанні йти до школи.

І. Трухін стверджує, що тривожність викликає у дитини таку реакцію психологічного захисту, як агресія, спрямована на інших [6]. І. Цимбалюк пише, що «маска» агресії ретельно ховає тривогу не тільки від оточуючих, але й від самої дитини, хоча в глибині душі залишається тривога, розгубленість, невпевненість і відсутність твердої опори [7].

Дослідженням Л. Василенко констатовано, що молодші школярі можуть проявляти афектні стани. Причиною цих станів є передусім розходження між домаганнями і можливостями їх задовольнити, прагненням більш високої оцінки своїх особистісних якостей і реальними взаєностосунками з людьми тощо. Як наслідок, за таких обставин дитина може виявляти грубість, запальність, забіякуватість, агресивність та інші форми емоційної невірноваженості, що, зрештою, і складають особливості її поведінки у конфліктних ситуаціях. Якщо залишити ці прояви без уваги, це може призвести до дезадаптації дитини в колективі та формування в неї негативних рис характеру [5].

На виникнення конфліктної поведінки може впливати і рівень розвитку вольової сфери молодшого школяра. На початку молодшого шкільного віку в дитини вже сформовані основні елементи вольової дії. Вона здатна поставити мету, прийняти рішення, окреслити план дій, виявити зусилля для подолання перешкод та оцінити результати своїх дій. Але для деяких школярів притаманна нестриманість бажань, мінливість настрою, яким вони не можуть керувати. С. Шпак зазначає, що у конфліктній поведінці молодших школярів чітко виявляється недостатня сформованість вольових процесів, що характеризуються імпульсивністю поведінки, капризністю, упертістю тощо. [8].

Особливого значення у виникненні конфліктної поведінки молодших школярів набуває когнітивна сфера. У них поступово розвивається усвідомлення своїх почуттів і розуміння їх прояву в інших людей. При цьому вирішальним фактором виникнення конфлікту є не сама ситуація, а її сприймання членами групи та їх соціальні установки. За О. Скрипченком, сприймання і розуміння учнями початкової школи один одного, міжособистісні конфлікти, поведінка можуть мати широкий діапазон варіацій, характеризуючись станом задоволення –

незадоволення, симпатії – антипатії, привабливості – непривабливості. Досить важливим когнітивним чинником поведінки школярів у конфліктних ситуаціях є рівень раціоналізму, який визначають ступенем розвитку розсудливості, самоконтролю, лідерських якостей та організаторських здібностей [1].

Вагомим когнітивним чинником конфліктної поведінки молодших школярів є самооцінка та оцінка людей, які їх оточують. Р. Павелків стверджує, що у формуванні самооцінки важливу роль відіграють стосунки учнів в колективі. Доведено, що високий соціометричний статус молодшого школяра в групі однолітків сприяє гармонійному розвитку особистості, і, навпаки, низький соціометричний статус дитини сприяє формуванню негативних рис характеру (замкнутості, заздрості, злоби, агресивності та конфліктності) [3].

На характер поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях, на думку В. Кондрюкової, мають суттєвий вплив індивідуальні особливості вищої нервової діяльності, що є основою темпераменту. Як відомо, діти з холеричним темпераментом відрізняються неврівноваженістю нервових процесів. У конфліктній ситуації їх багато що дратує, вони здатні до істерик та різких змін настрою. У поведінці з однолітками у дітей переважає доброзичливе ставлення, однак найменша дрібниця може викликати бурхливу реакцію, прояви агресії [1].

І. Цимбалюк висловлює думку, що формування таких індивідуальних особливостей молодших школярів, як емпатійність, толерантність, чуйність, позитивно впливає на вибір поведінки у конфліктних ситуаціях. Цей процес удосконалюється впродовж життя. Проте за несприятливих умов розв'язання конфліктів у молодшого школяра може сформуватись і закріпитись така риса характеру, як конфліктність. Прояви конфліктності характерні для молодшого шкільного віку, однак вони мають ситуативний характер і поступово можуть минати. Проте, за несприятливих умов, відсутності своєчасної психологічної допомоги можуть стати стійкими особистісними утвореннями [7].

Висновки. Отже, дослідження особливостей індивідуально-психологічних чинників поведінки молодшого школяра показало, що основними сферами, які визначають характер поведінки в конфліктних ситуаціях, є мотиваційна, емоційна, вольова та когнітивна. У молодшому шкільному віці відбувається засвоєння моральних норм і правил поведінки. Емоційну сферу школярів складають переживання нового, здивування, сумніву, радощів пізнання, що першочергово впливає на поведінкові особливості в конфліктній ситуації. Нерозвиненість вольової регуляції поведінки в дитини знижує її здатність контролювати свою поведінку, що може спричинити деструктивні форми поведінки у конфліктних ситуаціях. Когнітивне усвідомлення конфліктної ситуації, образу себе та опонента є важливим чинником конфліктної поведінки молодших школярів. Причинами міжособистісних конфліктів можуть бути також невідповідність самооцінки молодшого школяра та оцінки оточуючих, особливості характеру, темпераменту та індивідуальні відмінності дитини. За несприятливих умов прояви

конфліктної поведінки можуть стати стійкими особистісними утвореннями і призвести до деструктивної поведінки молодшого школяра. Перспективами подальшого вивчення заявленої проблеми є емпіричні дослідження молодших школярів в сучасних умовах глобалізації та милітаризації суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берлач А. І., Кондрюкова В.В. Конфліктологія : навч. посіб. Київ : Ун-т «Україна», 2007. 204 с.
2. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук [та ін.]. Київ : Каравела, 2009. 399 с.
3. Павелків Р. В. Вікова психологія : підручник. Київ : Кондор, 2011. 468 с.
4. Психологія вирішення конфліктів : навч. посіб. / за ред. В. О. Джелалі. Київ, Харків : Р.И.Ф., 2006. 320 с.
5. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.
6. Трухін І. О. Соціальна психологія спілкування : навч. посіб. Київ : Центр навч. л-ри, 2005. 336 с.
7. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування : навч. посіб. Київ : Професіонал, 2007. 464 с.
8. Шпак С. Г. Вплив вікових особливостей молодших школярів на їхню поведінку у конфліктних ситуаціях. Освіта регіону. 2011. №3. С. 133–136.
9. Яцишина А.М. Аналіз специфіки психологічного розвитку дітей 7-10 років. Теорія і практика сучасної психології. 2019. №4. Т.2 . С. 111-115.

Романович Ірина

Науковий керівник – доц. Свідерська Галина

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Розвиток дошкільної освіти в Україні на сучасному етапі передбачає гуманізацію освітнього процесу. Він спрямовує педагогів на всебічне розуміння індивідуальних відмінностей дітей і врахування їх під час організації дошкільної освіти загалом. Основний контент освітньої парадигми сьогодення – це удосконалення змісту особистісно-орієнтованої освіти, створення навчально-виховних технологій нового покоління шляхом впровадження інноваційних підходів, методів, що спрямовані, зокрема, на подолання проблем у дітей, які потребують спеціальної допомоги.

Виховання та навчання дітей з особливими освітніми потребами поєднує в собі, певним чином, позитивне ставлення до такої категорії дітей, сприйняття основних принципів інклюзивної освіти, позитивну мотивацію вихователя до дітей, виховні методи, цінності, властивості та здібності, а також успішну співпрацю вихователя та дошкільників із особливими освітніми потребами для подальшого вирішення освітніх питань.

Проблемі підготовки сучасного педагога до роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби, присвячено низку досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема М.Алексеевої, В.Бондаря, М.Гордона, Л.Гречко, О.Денисової, Л. Журавльова, В.Зарецького,